

**AFRİKA'DA
SÖMÜRGEÇİLİK VE EĞİTİM**

I. CİLT

İsmail Aydoğan - Mutlu Sadık Fidan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 7

GİRİŞ / 11

SÖMÜRGEÇİLİK VE EĞİTİM / 23

Kültür ve Eğitimin Sömürgecilikle İlişkisi / 29

Sömürgecilik Öncesi Afrika'da Kültür ve Eğitim / 30

AFRİKA VE SÖMÜRGEÇİLİK

Afrika Hakkında Genel Bilgiler / 37

Sömürge Öncesi Afrika / 42

Afrika'da Sömürgeciliğin Tarihi / 48

Portekiz Sömürgeciliği / 52

İspanyol Sömürgeciliği / 54

Hollanda Sömürgeciliği / 58

İngiliz Sömürgeciliği / 60

Fransız Sömürgeciliği / 67

Belçika Sömürgeciliği / 74

Alman Sömürgeciliği / 77

1885 Berlin Konferansı / 82

İtalyan Sömürgeciliği / 84

BATI AFRİKA

FİLDİŞİ SAHİLİ: Malikilerin Sessiz Haykırışı / 91

GAMBİYA: Bir Nehrin Hüznü / 120

GAN: Sahildeki Altınlar / 140

GİNE-BİSSAU: Fado'nun Zalim Nağmesi / 161

GİNE: Samori Ture'nin Güftesi / 191

LİBERYA: Bahşedilen Özgürlük / 221

MALİ: Timsah Nehrinde Yüzmek / 254

MORİTANYA: Rüzgârların Ülkesi / 273

NİJER: Bir Nehrin Kaderi /	299
NİJERYA: Geleceğin Ülkesindeki Parıltı /	330
SENEGAL: Kaybetmenin Kazandırdıkları /	370
SİERRA LEONE: Verilmiş Özgürlüğün Serencamı /	409
TOGO: Suların Yanında Eğitim /	430
YEŞİL BURUN ADALARI: Kuraklığın Sessiz Çığılığı /	446
BENİN: Dendi'lerin Haykırışı /	464
BURKİNA FASO: Siyah Halkın Öfkesi /	490
TABLO: Bir Bakışta Batı Afrika Ülkeleri /	516
KAYNAKÇA /	517

ÖNSÖZ

Afrika, insanın hem ilk yeri hem de insana dair olan her şeyin ilk yeridir. Bu nedenle Afrika insanın ve insanlığın özetidir. Afrika çalışmak, bir bakıma, hayatı çalışmak demektir. Çünkü hayat, Afrika'da, Afrika'nın her bir ülkesinde, her ülkenin her toprağında içkin haldedir. Bugün dünya ne sıkıntı yaşıyorsa, bunun nedeni, Afrika'nın yüzyıllardır döktüğü gözyaşı nedeniyledir. Aynı şekilde dünyanın mutluluk hissi duyan yerleri varsa, bu da Afrika'nın her şeye rağmen mutlu olan çocukları nedeniyledir. Hayat ne demekse Afrika o demek; Afrika ne demekse hayat da o demektir.

Siz Roma'ya baktığınızda ihtişamlı binaları, görkemli sanat eserlerini görüyorsunuz. Ben ise aynı yerlere baktığımda Afrika'dan getirilip bu eserlerin yapımında çalıştırılan kölelerin iskeletlerini.

diyordu Alev Alatlı bir konuşmasında. Birçok kaynağa göre insanlığın başladığı yeri Afrika. Oysa 20. yüzyıla geldiğimizde insanlığımızdan utandığımız yerin adıydı. Şu bir gerçek ki Anadolu insanı Afrika'ya hep bir hüüzünle ve samimiyetle yaklaştı. Belki de Batının yani “*Tek Dişi Kalmış Canavarın*” ortak düşman olması bu yakınlaşmanın ana sebebiydi. Çünkü Osmanlı'dan bu yana Afrika (Kuzey) bizler için “*sömürülecek ve kaderine terk edilecek*” bir yer değil, zulümden âzad edilerek adalet mührünün vurulması gereken topraklardı.

Önce yok sayılan sonra sömürülen ardından unutilan bu topraklara olan bir minnet borcu olarak Türkiye'de *Afrika ve Eğitim* konulu kapsamlı bir çalışmanın eksikliği nedeniyle bu çalışmaya başladık. Gelinek noktada fiili sömürge devrinin bitmiş gibi görüldüğü çoğu ülkede kültürel sömürü ve asimilasyonun hızla devam ettiğine şahit oluyoruz. Bu istila birçok kanaldan devam ediyor; kimi zaman siyaset kimi zaman askeri kimi zaman ekonomik ancak en hızlı ve en etkili olduğu iki alan var: “*Medya ve Eğitim*” Bu iki alanın toplumlar üzerindeki etkisi tahmin edilenden daha fazla. En ücra noktalara kadar ulaşabilen ve bir neslin düşünce dünyasını şekillendirebilen bu iki unsur, bütün gücüyle atalarının yarım bıraktığı sömürüyü Afrika

topraklarında tamamlama gayretinde. Bir farkındalık yaratmak adına Necip Fazıl'ın deyişiyile: “*kim var!*” diye seslenilince, sağına ve soluna bakınmadan, fert fert “*ben varım!*” cevabını veren, “*benim olmadığım yerde kimse yoktur!*” düsturuyla sömürgeye karşı çıkarak, biz de varız diyerek çıktığımız yolda nihayete ulaşmanın sevincindediz.

Afrika'yı çalışırken iki duyguyu sürekli yaşıyorsunuz: Öfke ve acı. Öfkeyi, elbette, Afrika'yı asırlardan beri sömüren Batılılara; acıyı da sömürülen insana, insanlara yani Afrikalılara duyuyorsunuz. Afrika'ya dair okumalar, sizi, kimi zaman insanlığınızdan utandırıyor; kimi zaman da sizi insanlığa davete yol açıyor. Süslü sözlerin, güzel gülüşlerin, sözüm ona iyiliklerin, insanlığa davetlerin, güzel şartlar vadetmenin koca bir kıtayı sömürmek amacıyla yapıldığını; bu sömürünün de dayatılan bilgilerle ve uygulamalarla oluşturulan eğitim kurumları vasıtasıyla gerçekleştirildiğini görünce, elbette, insanlıktan utanıyorsunuz. Aynı zamanda bu durum, sizi, insan olmaya da davet ediyor.

Afrika her ne kadar sömürgecilikle yan yana gelen bir kıta olsa da Batı da kendini sömürgeci olmaktan kurtaramaz. Hiç kuşku yok ki, Batı demek sömürge, gözyaşı ve kan demektir. Bunu sadece Afrika'ya bakarak değil, yine Batılıların Amerika kıtasında sergiledikleri vahşette de görmek pekâlâ mümkündür.

Afrika üzerine yaptığımız bu çalışmayı, öteden beri kendimize verdiğimiz bir borç olarak telakki ettik. Borcumuzu ödemedik elbette. Çünkü bu çalışmayı yapmak için yola çıktığımızda, ülkemizde, Afrika üzerine yapılan çalışmaların oldukça az olduğunu gördük. Hemen hemen tüm çalışmaların yine sömürgeciler tarafından yani Batılılar tarafından yapıldığını gördük. Kaynakçamızın hemen tamamının sömürgecilerin çalışmasından oluşması da bunun acı bir örneğidir. Bu nedenle Afrika'ya olan borcumuzun hayli fazla olduğunu gördük. Borcu ödeyip bitirme duygusundan vazgeçerek, Afrika çalışmalarının sürekli olması gerektiğine, ülkemizde Afrika üzerine çalışan azınlık gibi, biz de şahit olduk.

Bu çalışmayı, ülkemizde Afrika üzerine yapılan az sayıdaki çalışmalardan farklı kılan, sadece eğitimi konu etmesidir. Eğitimi alarak Afrika ülkelerinin her birinin eğitim tarihini ortaya koymaya çalış-

tık. Bu nedenle çalışmamızın eğitimciler başta olmak üzere eğitimle ilgilenenlere daha çok faydalı olacağını temenni ediyoruz.

Ayrıca Hece Yayınlarının sahibi Sayın Ömer Faruk Ergezen'e özel bir teşekkür etmek isteriz. Gerek araştırma gerek tercüme eserlerle Türkiye'de Afrika üzerine yayınlar yapan, bunu önemseyen yayınevlerinin başında Hece Yayınları ve sahibi Ömer Faruk Ergezen gelmektedir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan, bizi teşvik eden de Sayın Ömer Faruk Ergezen'dir. Bu nedenle eserin sevabı ona, hatası ise bizedir.

Bu çalışmaya beş kişilik ekiple başladık. Ancak, hayatın insanlara verdiği kimi meşakkatler nedeniyle, ekibimizdeki üç arkadaşımız (Sevda Kubilay, Erdem Karataş ve Mehmet Küçükçene) istemeyerek de olsa çalışmayı bırakmak zorunda kaldılar. Bu üç arkadaşımıza, yolun başında yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ediyoruz.

Son olarak şunu da belirtmekten mutluluk duyarız: Hataların, eksikliklerin yeri, her çalışmada olduğu gibi, bu çalışmada da elbette vardır. Bu nedenle okuyucunun kitapta gördüğü hataları veya eksiklikleri bize bildirmesi halinde, tarafımızca, bunun esere yapılan olağanüstü bir katkı olarak değerlendirileceğini de belirtmek isteriz.

Selam ile...

Prof. Dr. İsmail Aydoğan-Mutlu Sadık Fidan

GİRİŞ

1750'den önce hem iktisat hem de kapitalizm embriyon dönemindeydi. 1800'lü yıllara gelindiğinde ise Britanya'daki sanayi kapitalizminin hızlı bir şekilde yükselişi engellenemez olmuştu. Yine bu dönemlerde *Jeremy Bentham*, *Thomas Robert Malthus* ve *Adam Smith* ekonomi-politiğin sosyal ve ekonomik temellerini atmışlardı. Önce-leri *Jeremy Bentham*, *Thomas Robert Malthus* ve *Adam Smith*, sonra ise *Marx*'ın, *Mill*'in ve *Ricardo*'nun çalışmaları, kapitalizmin yenilenmesine ve yayılmasına zemin oluşturdu.¹ Burjuvazinin oluşması, yeni zihniyetlerin gelişmesi, yeni üretim metotlarında başlayan gelişmeler, teknik, üretim ve taşımacılık alanlarındaki gelişmeler, egemenliğin ve uluslararası ticaretin dünya çapında genişlemesi, ulusalçılığın ortaya çıkması, modern devletlerin şekillenmesi gibi iç içe gelişen süreçler de kapitalizmin hızlı bir şekilde yayılmasını sağladı. Bu gelişmelerin 16. yüzyılda Afrika ve Amerika'nın işgal edilmesi ve yağmalanma süreci birinci safhasını, 17. yüzyılda Burjuvazinin ortaya çıkışı ikinci safhasını oluşturmaktadır. Diaz 1487 yılında Ümit Burnu'na ulaşmış; Kristof Kolomb 1492 yılında Amerika'yı sözde keşfetmiş; Vasco de Gama 1498 yılında Hindistan'a ulaşmıştı. Büyük bir servet avı, yağma ve ticaret başlatılmıştı.²

Avrupalı kapitalist ve ticari girişimin yoğunluğu ve hızı, devletlerin ve toplumun yapısını giderek aşındırmaya başladı; korkunç boyutlara ulaşan *köle ticareti* aracılığı ile Afrika; birbirine rakip sömürgecilerin sızmaları aracılığıyla Hint Okyanusu; askeri ve ticari çatışmalar yoluyla Ortadoğu bu süreçten hızlı ve yoğun bir şekilde nasiplerini almaktaydı.³ Afrika ve Amerika'da bulunan kıymetli madenlerin yağmalanması, köle ticareti, şeker kamışı üretimi, melas ve rom İspanya'nın yaklaşık bir yüzyıl boyunca zenginleşmesinde önemli rol oynadılar.⁴

¹ Down, D. (2013). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi*. Çev: Cihan Gerçek, İstanbul: Yordam Kitap.

² Beaud, M. (2010). *Kapitalizmin Tarihi (1500-2010)*. İstanbul: Yordam Kitap.

³ Hobsbawm, E. (1995). *Sermaye Çağı*. Çev: Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi.

⁴ Beaud, M. (2010).a.g.e.

Portekiz ve İspanyol “*kâşiflerin*” 15. yüzyılda başlatmış oldukları “*sözde keşif*” ve teknik ilerlemeler sonucunda başlayan sömürgecilik hareketleri, İngiltere’de 18. yüzyılda gelişme gösteren sanayi devrimini takiben hızlı bir şekilde gelişme göstermişti.⁵ Ayrıca Haçlı Seferleri de Avrupa’da büyük bir zenginliğe neden oldu. İspanya 18. yüzyıla kadar Avrupa’nın süper gücüydü. Sömürgeci bir güç olan İspanya 15. yüzyıldan itibaren misyonerlik çabaları ve dini doktriniyle deniz aşırı bir ülkeydi.⁶ 16. yüzyılda geçmiş Haçlı Seferlerine kadar dayanan dönüşüm ve değişim sürecini, aydınlanma ve sanayi devrimi takip etti. Bu oluşumlar ticaret, devlet, ahlak, toplum, din, hukuk, ekonomi, siyaset gibi her alanda dönüşümleri beraberinde getirdi. Elbette bu dönüşümün en somut olduğu nokta sömürgecilik ve askeri üstünlük sonucu aşırı zenginleşmeydi. Bu dönemden başlamak üzere dünyadaki Avrupa dışı toplumlar ve ülkeler, onlarla karşılaşarak mücadelelerinde acı mağlubiyetler yaşadıklarında, onlara karşılık verebilmek için onlar gibi olmaya başladılar.⁷ İlerleme, sanayileşme, gelişme ve kalkınma gibi kavramlar Batı dışı toplumlar olarak tanımlanan ülkelerin modernleşme hedeflerine erişmeleri için kullanılan kavramlardı. Bu ülkelerce ideoloji olarak benimsenen kalkınmacılık olgusu Batı’ya benzemeye çalışmak ve onu aynen taklit etmek anlamını taşıyordu.⁸ Oysa Avrupa, Hristiyan geleneğinden doğan bir medeniyetti ve “*Batılı*” tanımı daha çok Roma’nın tarihsel mirasına dayanıyordu. Batı’nın Hristiyan geleneği Rus Ortodoks ve Bizans uzantısını da kapsıyordu.⁹

Kapitalizme doğru giden bu uzun sürecin bitiminde artık değeri hâkimiyeti altına alma temeline dayanan sermaye, henüz olgunlaşmış değildi. Bu dönemde, “*imalat kapitalizminden*”, “*tüccar kapitalizminden*”, “*ticari kapitalizmden*”, “*tefeci kapitalizminden*” söz edilebilirdi. Kapitalizmin hızlı bir şekilde gelişme gösterdiği Avrupa’da artık hâkim olmanın şekli “*haraç*”tı. Haraç, köylülerin krallık devletine,

⁵ İrge, N. F. (2005). Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6 Sayı :1.

⁶ Brzezinski, Z. (2010). Büyük Satranç Tahtası/Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostatejik Gereklilikleri. Çev:Yelda Türedi. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

⁷ Gündüz, M. (2016). *Maariften Eğitime*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

⁸ İrge, N. F. (2005).a.g.e.

⁹ Brzezinski, Z. (2010).a.g.e.

kiliseye ve soylulara ödediği bir rant biçimiydi. Buna Afrika'dan getirilen kölelerin Amerika'da zorunlu olarak çalıştırılarak emeğin sömürsü, Amerika'nın yağmalanması sonucu oluşan servet akışı ekleniyordu.¹⁰ Sömürgecilik yarışı başlamadan önce Afrika'da, Avrupa devletlerinden daha güçlü ve onların yayılmasını engelleyecek bir örgütlülüğe ve askeri güce sahip olan Afrikalı devletler vardı. Bu yüzden “modern veya “medenî” Avrupalıların “barbar” veya “ilkel” Afrikalılarla karşılaşmaları hakkındaki popüler söylemlerin aksine, Avrupalılar ile Afrika halklarının ilk temasları genel anlamda diplomatik ve barışçıl olmuştur. Fakat 1444 yılında Portekizli denizci Lancarote de Lagos ve adamlarının Senegal Nehri'nde bir grup Afrikalıyı esir alıp, köle olarak satmaları Afrika için yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Köle ticareti başladığı andan itibaren barışçıl hava yerini elde edilen kazançları korumak için askeri müdahalelere bırakmıştı. Ancak planasyonlarda¹¹ köleleri kullanmak yerine ücretli işçi kullanmanın az maliyetli ve daha verimli olduğunun anlaşılmasıyla, 1807'de, yüzyıllarca devam eden köleliğin kaldırılması için yasal zemin hazırlanmaya başlanmıştı.¹² Burjuvazi dünya pazarına hâkim olduğunda ise merkantilist uzlaşmadan vazgeçerek serbest ticareti öne çıkarttı. Mutlakiyete karşı kuvvetlendiğinde ise kendisini “sözde özgürlük” gibi yeni fikirlerle donatarak halkın ve köylünün ayaklanmaları karşısında “entelektüellerin” desteğine başvurdu. Burjuvazi, nüfus memurları, idari memurlar ve büyük memurlar gibi devletin üst kademelerinde yer alarak devlet işlerinde deneyim ve bilgi sahibi oldu. Ulus devlet bu şekilde kapitalizmin doğuşunda önemli rol oynamış oldu. Burjuvazi olmadan kapitalizm mümkün değildi ama burjuvazi de ulus devlet ve ulus gerçeği ortamında güçlenecekti. Bu koşullar altında ihtiyaç olan işgücü biçimlendi, yaratıldı ve uygun hale getirildi. Burjuvazi ve egemen kapitalizmin hareket sahası bütün dünyaydı. Mal trafiğine, işgücüne, yağmaladığı ve sattığı mallara dünya ölçeğinde ulaşıyordu. Doğuşundan itibaren kapitalizm hem tekelci hem rekabetçi hem

¹⁰ Beaud, M. (2010).a.g.e.

¹¹ Sanayide kullanılan bitkilerin geniş ölçüde yetiştirildiği tarımsal alan ve işletme.

¹² Daban, E. Z. (2018). *Afrika'da Yerli Direnişi ve Bağımsızlık Hareketleri: Mzee Jomo Kenyatta Liderliğinde Kenya (Yüksek Lisans Tezi)*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.

devletçi hem özel hem evrensel hem de ulusaldı.¹³ Burjuvazinin düşünceleri de iktisatçıların ve filozofların ifadelerinde vücut buldu-ğu, gayri resmi gruplar içerisinde gelişen ve farmasonluğun yaydığı emperyalizm fikirleriydi.¹⁴ Emperyalizm bu organik aydınların elinde mayalandı.¹⁵ Böylece sömürgeçiliği John Hobson (1902) emperyalizm olarak tanımladıktan sonra Vlademir Lenin ve J. Shumpeter bu kavramın teorik alt yapısını oluşturmuşlardır. Ayrıca *Sosyal Darvinizm* ve *Evanjelik Hristiyanlık* kavramları da sömürgeçilik faaliyetlerinin sosyo-kültürel boyutunu oluşturmaktadır.¹⁶ Esasında emperyalizm, pozitif bilim sahasındaki Charles Darwin'in öne sürdüğü "*doğal ayıklanma kuramı*"na dayanır. Darwin'in bu teorisi doğada sağlıklı ve güçlü olanın yaşaması, sağlıksız ve güçsüz olanın tasfiyesine dayanır. Bu kuram emperyalizmi insanlığa taşımıştır.¹⁷ Charles Darwin, *Türlerin Kökeni Üzerine* (On the Origin of Species) adlı çalışması ile Dünya'nın, milyonlarca yıllık bir tarihe sahip olduğu ve bu süreçte değişen, birbirlerinden ayrılan ve gelişen, evrim geçiren türlerin üzerinde yaşadığı bir yer olduğunu iddia etmişti. Darwin'e göre Dünya üzerinde yaşanabilecek yerler azdır ve bu alanlarda yaşamak zorunda olan canlıların sayısı ise hızla artmaktadır. Kaynakların sınırlılığına karşın canlıların çoğalması beraberinde yaşama kavgasını ortaya çıkarır. Bu kavgada güçlü olanlar hayatta kalır ve türlerini devam ettirir. Bu "*doğal seleksiyon-ayıklanma*" olarak tanımlanır. Sosyal Darwinizm'in temsilcisi olan Herbert Spencer ise *Sosyal Statik* (Social Statics) eserinde canlıların evrim geçirerek geliştiğini iddia etmiş ve evrimi sosyolojiye uyarlamaya çalışmıştır. Spencer "*uygun olanın hayatta kalması*" vurgusu ile tıpkı doğada olduğu gibi toplumlarda da doğal ayıklanma, hayatta kalma ve adaptasyon sürecinin geçerli olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸ Evrim alanına adım attığında olduğu gibi bilim kendini Kutsal Yazı ile sürekli bir çatışma içinde buldu. Eğitimli Avrupalılar, 1848'den itibaren Charles Darwin'in dünya çapında yaratacağı şoka artık hazırды.

¹³ Beaud, M. (2010).a.g.e.

¹⁴ Hobsbawm, E. (1995).a.g.e.

¹⁵ Beaud, M. (2010).a.g.e.

¹⁶ Daban, E. Z. (2018). a.g.e.

¹⁷ İrge, N. F. (2005).a.g.e.

¹⁸ Daban, E. Z. (2018). a.g.e.

Siyasal rejimlerin kiliselerin mülkleriyle sahip oldukları yasal ayrıcalıklarına, dini simalara ve ruhbana olan saldırıları, bu yönelimi güçlendirdi. O döneme kadar dini kurumlara bırakılmış olan sosyal refah ve eğitim gibi işlevler seküler kuruluşlarca devralındı.¹⁹ Zaten Evrim teorisi, vakti gelmiş bir fikirdi. Darwin olmasa Wallace, o olmasa bir başkası bu teoriyi çerçeveleyecekti. Çünkü pozitivist-materyalist asrın aktığı mecra bunu gerektiriyordu. Evrim, bilimsel bir keşfin fevkinde, kapitalizm ve emperyalizm için varoluşsaldı. Kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi sistemin teorik olarak yapılandırılmasına bağlıydı.²⁰ Darwin'in sözünü ettiği “uygar insan”, ebetteki “beyaz Avrupalı ırk” tekabül etmektedir; ona göre “uygar insanlar”, “yabanılardan her yerde fiziksel bakımdan daha güçlüdürler”, bunun sebebi de “iyi besindir”. Bu insanların, kendi uygarlıklarını korumalarının yolu ise “toplumun tasatsız, bozuk ve başka bakımlardan aşağı üyelerinin iyi insanlardan daha hızlı çoğalmasının önlenmesidir”, aksi takdirde “(dünya tarihinde pek sık görüldüğü gibi) ulus geriler, ilerlemenin değişmez bir yasa olmadığı unutulmamalıdır.” Emperyalizme dayanak olan “ırk üstünlüğü” Darwin neredeyse bir tabiat yasası olarak görmüş ve uygar toplumların “ilerleme-yükselme-yayılmasını” “ırk üstünlüğüne” bağlamıştır. Ona göre uygar bir toplumda “zihni ve ahlâki yetileri yüksek insan sayısı” çoktur ve toplumun yükselmesi de buna bağlıdır. Söz konusu dönem Sanayi Devrimi etkisiyle ortaya çıkan ilerleme düşüncesi ve Aydınlanma Pozitivizminin, özellikle fen bilimlerine yaptığı büyük etkisiyle bilimsel bulguların “vahi” olarak anlaşıldığı, değişmez yasalar olarak kabul edildiği bir dönemdir. Sosyal Darwinizm, kapitalizmin rekabet savaşını tabiata dayalı olarak açıklayabilmek için, Darwin'in Evrim teorisinde ifade edilen biyolojik varsayımların, toplumların tarihsel var oluş ve gelişimine (devlet ve topluma) uyarlanmasıdır. Evrim teorisinin ilgi görme sebebi: Birçok ülkede olduğu gibi 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesiyle başlayan ve 19. yüzyılın ortalarında A. Comte, K. Marx ve H. Spencer tarafından ideolojilere dönüştürülen “toplumsal ilerleme” düşüncesini –mutlak doğru-

¹⁹ Hobsbawm, E. (1995).a.g.e.

²⁰ Tokgöz, B. (2021). *Tarz-ı hayatı, ilm-i siyasetiyle Darwin*. <https://www.star.com.tr/acik-gorus/tarzi-hayati-ilm-i-siyasetiyle-darwin-haber-1455095/> adresinden alındı.Erişim Tarihi: 31.10.2021.

luğuna inanan pozitif bilime dayanarak– destekleyici basit, mekanik ve kapsayıcı bir felsefe olmasıdır. 19. yüzyılın hemen bütün düşünce akımları kendi düşüncelerinin haklılığını evrim teorisi ile desteklemeye çalıştılar. Nasıl ki doğanın canlılar kesiminde, bir yanda bireyler beslenme ile hayat alanı uğruna kavgaya, öte tarafta da türler arasında üreme ile yayılma sahası için mücadele söz konusuysa, aynı şekilde gerek bireysel gerek toplumsal seviyede dur durak bilmez çekişme ile savaş hüküm sürdüğü düşüncesi sosyal Darwinizm’in temeli oldu. Sosyal Darwinizm’e göre yerli halklar “*kendi miskinliklerinin, uyuşukluklarının ve rekabet içinde olmamalarının kurbanıdır*lar”. “*Avrupalı (ise) doğuştan dünyayı yönetecek yetiye sahiptir*.” Medeniyet için bazılarının ehlileştirilmesi gerekir, medeniyete uyum sağlayamayanların yok edilmeleri de mubahtır, bir anlamda sömürgelerde âdeta “*haklı savaş*” (just war) yürütülmesinin aracıdır. Örneğin Aziz Augustine de amacı insanlık barışı olan doğa düzeninin Avrupa insanına savaşma hakkını, yetkisini vermekte olduğunu ve bunun medenileştirmek adı altındaki bir iyi niyetle gerçekleştiğini, motive edildiğini düşünmekteydi. Avrupa devletlerinin Afrika’da daha aktif şekilde yayılmaya başlamasıyla, Afrika ve Pasifiğin kolonizasyonu hız kazanmıştır. Nihayet Berlin Konferansı (1884-1885) sonucu olarak da cetvelle çizilen sınırlar ortaya çıkmıştır. Bu yayılma, işgal ve savaşlar medeni olmayan halkları medenileştirme misyonu adı altında yürütülmüştür. Ateş ve imha gücü yüksek bu silahlar sömürgelerde denendiği için ve Darwin’de ifadesini bulduğu gibi “*yabani*” insanları öldürmesi hiç de sorun edilmedi, hatta ilerlemenin doğasından dolayı uyum sağlayamayanın doğal ayıklanması olarak alkışlandı. Bu saiklerle özellikle 19. yüzyılın son çeyreği; *ırkçılık, nasyonalizm, Avrupa-merkezcilik* gibi düşüncelerin asker sivil bürokratlarda ve devlet adamlarında yer ettiği bir dönemdir. Modern Avrupa ırkçılığının da temelini sosyal Darwinizm oluşturmuş ve toplumsal düzeyde, Anglosakson ya da Aryan kültürel ve biyolojik üstünlüğü inancını emperyalist, sömürgeci ve ırkçı politikalar kullanarak sürdürmek için bir felsefi meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır.²¹

²¹ Yücel, M. S., & Taşar, M. M. (2016). Sosyal Darwinizm: Ortaya Çıkışı, Gelişimi Ve Erken Cumhuriyet’e Etkisi. *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, 29: 309-340.

Irklar arasında davranışların farklı olduğu ve saldırganlığın genetik olarak belirlendiği inanılan bir durumdur.²² 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında, çok sayıda bilim adamı kariyerlerini açık bir ırk üstünlüğü hiyerarşisi oluşturmaya adanmıştı. Kafatası boyutunun ölçülmesinden ve şeklinden, beyinlerin terazide tartılmasına kadar çeşitli teknikler kullanan bu bilim adamları, Avrupalı nüfusun diğer tüm nüfuslara karşı üstünlüğüne dair “*nesnel*” bilimsel kanıtlar sağlamaya çalıştılar. Bu fikirler ırk ayrımını, hakların reddini ve hatta “*aşağı*” ırklar üzerindeki Avrupalı sömürge yönetiminin yaygınlaştırılmasını haklı göstermek için sıklıkla kullanıldı.²³ Mesela 19. yüzyılın ortalarında yaşayan ve meşhur ırkçı teoriyi geliştiren Fransız De Gobineau²⁴, siyah, sarı ve beyaz olmak üzere üç insan türü olduğunu belirterek teorisini şöyle açıklar:

Zenci tür en aşağılık olanıdır, basamağın en altında bulunur. Leğen kemiğinin şeklinde tebarüz eden hayvani karakteri zenciye doğduğu andan itibaren damgasını vurur ve mukadderatını önceden tayin eder. Zekâsı her zaman çok sınırlı bir daire içerisinde hareket etmeye mahkûmdur... Zihinsel kabiliyetleri kıt veya namevcut ise de çoğunlukla korkunç denebilecek bir arzu yoğunluğuna ve dolayısıyla iradeye sahiptir. Pek çok duyusu, özellikle de tat ve koku alma, diğer iki ırkın malumu olmayan bir şekilde gelişmiştir... Sonuç olarak hem kendinin hem de başkalarının hayatına karşı eşit derecede kayıtsızdır; sırf öldürmek uğruna, isteyerek öldürür ve içinde heyecan uyandırmanın çok kolay olduğu bu insan türü, acı karşısında ya müthiş bir umursamazlık ya da ölüme gönüllü bir sığınmak arayan bir namertlik gösterir.

Sarı ırk, bu türün tamamen zıddıdır. Kafası geriye değil, ileriye dönüktür. Alnı geniş ve kemiklidir, genellikle yüksek ve çıkıntılıdır... Sarı ırkın fiziksel enerjisi çok düşüktür ve ilgisizliğe meyaldir; zenciler arasında fevkalade yaygın olan garip aşırılıkların hiçbirini yapmaz. Tutkuları zayıftır... Doğası gereği nadir görülen bir aç gözlülüğe sahiptir, yemek seçiminde çok fazla ayırım yapar.

²² Kazgan, G. (1995). *Yeni Ekonomik Düzenle Türkiye'nin Yeri*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

²³ Gilbert, E. And Reynolds, J.T. (2010). *Dünya tarihinde Afrika tarih öncesinden günümüze*. Çeviren: M. Demirkaya. İstanbul: Küre Yayınları.

²⁴ De Gobineau, J.A. (2021). *İnsan Irklarının Eşitsizliği*. Çeviren: Serkan Acar. Selenge Yayınları, İstanbul.

Her konuda sıradan olma eğilimindedir, çok derin veya yüce olmayan her şeyi kolayca anlar... Kelimenin en dar anlamıyla pratiktir. Hayal kurmaz ya da kuram geliştirmeyi; icat kudreti düşüktür fakat kendisi için yararlı olanı takdir edip benimseyebilir... Bunlar tarafından hiçbir medeni toplum yaratılamaz; medeniyet kudretinden mahrumdur, güzellik ve eylem pınarlarını akıtamaz.

Şimdi beyaz halklara gelelim. Düşünce kudreti ya da daha doğrusunu söylemek gerekirse, zekâ gücü bakımından üstün yeteneklidir. Fayda sağlama hissine sahiptir fakat bu duygu sarı ırklara nispetle çok daha engin, yüksek ve cüretkâr bir idealdir. Sadece barış ve sükûnetin teminatı değil, kendini korumanın vazgeçilmez bir yolu olarak, engelleri nazar-ı dikkate alıp, nihayetinde bunları aşmanın yolunu bulan bir tahammüle ve daha büyük bir fiziksel güç ile düzen kurmak için olağanüstü bir içgüdüye maliktir. Aynı zamanda, aşırı ve hatta olağanüstü bir özgürlük aşkı edinmiştir; zencileri yönetmenin tek yolu olan katı despotizmin yanı sıra, Çinlilerin bitki yetiştirmekten memnun olduğu biçimciliğe de açıkça düşmandır... Hem kendilerinin hem de başkalarının şahıslarında, hayatlarını daha ölçülü sürdürürler. Acımasız olduklarında, gadarlıklarının bilincindedirler; zencilerde böyle bir bilincin var olup olmadığı hususu son derece şüphelidir. Bununla birlikte, kendileri için çok değerli olan bu faal hayatlarını ne uğruna adamaları gerektiğini keşfetmişlerdir.

Elbette bu inançlar ve duygularla Batı, Nietzsche'nin²⁵

Tanrı öldü. Tanrı ölü duruyor. Hem onu biz öldürdük. Şimdi biz, katiller katili, nasıl avutalım kendimizi?... Bir zamanlar Tanrıya karşı işlenen günah en büyük günahı ama Tanrı öldü, onunla birlikte öldüler o günahkârlar da. Yeryüzüne karşı günah işlemek şimdi en korkuncudur ve bilinmezsin özünü yeryüzünün anlamından üstün tutmak!

ifadesindeki gibi artık tüm zalimliğiyle baş başadır. Böylece kökenleri 12. yüzyıla dayanan insanlığın yeni dini hümanizm, karadul gibi beşeriyete sızmakta ve beyinleri çökertmekteydi. İnsanoğlu hüma-

²⁵ Nietzsche, FW. (1964). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. Çeviren: A.Turan Oflazoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınları.

nizm ile kendine tapan bir canlıya dönüştü. Her şeyin merkezine yerleşen hümanizm ile birlikte “*Cüz’i irade külli irade yerine geçti*”. İnsan etrafındaki her şeyi aklıyla belirleme, çevresini değiştirme ve geleceğine yön verme hakkını elde etti. İnsan bundan sonra kendisinde hem kendisini hem çevresini düzene koyma hakkını görebiliyordu. Artık inandığı tek şey aklı ve onun sayesinde edindiği bilgiydi. Bu sayede kendini bugüne kadar sınırlayan doğaüstü ve ilahi prangalardan kurtararak, kilisenin cennet vaatlerini bir kenara bırakarak bu cenneti kendisi bizzat bu dünyada inşa edecekti. İnsanın rasyonel aklı, kilisenin boşalttığı tahta oturdu. Bütün maziye, aristokraziye, kiliseye ve feodaliteye gösterilen direnç ve başkaldırı karşısında duran bütün odakları yok etti ve 19. yüzyıldan itibaren galibiyetini ilan etti. İç içe girmiş olan *askerlik kurumları, modern eğitim, modern devlet ve kapitalizm* el ele vererek insanların *hayal dünyalarını, inançlarını, davranışlarını, sezişlerini, düşüncülerini ve duruşlarını* yeniden şekillendirerek yeni bir toplum yarattılar. Tanrı artık *öl (dürül)müş*, iktidarın ve her şeyin ölçüsü insanlık/humanite olmuştu. Kadim değerlerden koparak gelenek ötekileştirildi ve yeniden icat edildi. *Ekonomi, eğitim, yönetim, iş alanları, toplum ve insanlık* yeniden yaratıldı, biçimlendirildi ve tasarlandı. Geometrik hesapların objesi olan toplum artık kendi haline bırakılmayacaktı.²⁶

De Gobineau’nun yukarıda belirtilen üstün ırk ve aşağı ırk kavramı daha sonra sömürge yönetimlerinin yaygınlaştırılması ve sömürgelerdeki insanlık dışı uygulamaların haklı gösterilmesinde kullanılmıştır. Evanjelik Hristiyanlık ise, ırkçı yaklaşımın Hristiyanlık dini misyonunun altına gizlenmiş halidir. Sömürgeciler bu ideolojik araçlar ile Afrikalıların kendilerine bakmaktan aciz olduklarını ve bu yüzden herhangi bir durumda hayatlarını sürdürmek için beyazların rehberliğine ihtiyaç duyduklarını iddia etmişlerdir. “*Beyaz adamın yükü*” anlamındaki İngiliz nosyonu sömürge güçlerinin kendilerini dünyanın “*geri kalmış*” ırklarına Batı kültürünün ve teknolojisinin faydalarını getirmek için özverili bir şekilde çalışan Hristiyan yardımsever kurumlar olarak göstermenin ideolojik bir aracı olmuştur.²⁷

²⁶ Gündüz, M. (2016).a.g.e.

²⁷ Daban, E. Z. (2018).a.g.e.